

TheMarker

הולכים אל הלא נודע

עד אמצע המאה ה-21 יוכפל מספר התושבים בישראל ויהיו בה שיעורים דומים של חרדים, דתיים לאומיים, יהודים חילונים וערבים. האם המתח בין השבטים הישראליים יגיע לנקודת רתיחה? מה יקרה לרוב היהודי בין הירדן לים? איך תתמודד ישראל עם הזדקנות האוכלוסייה? ואיפה בכלל יגורו כולם? מסע אל העתיד של כולנו

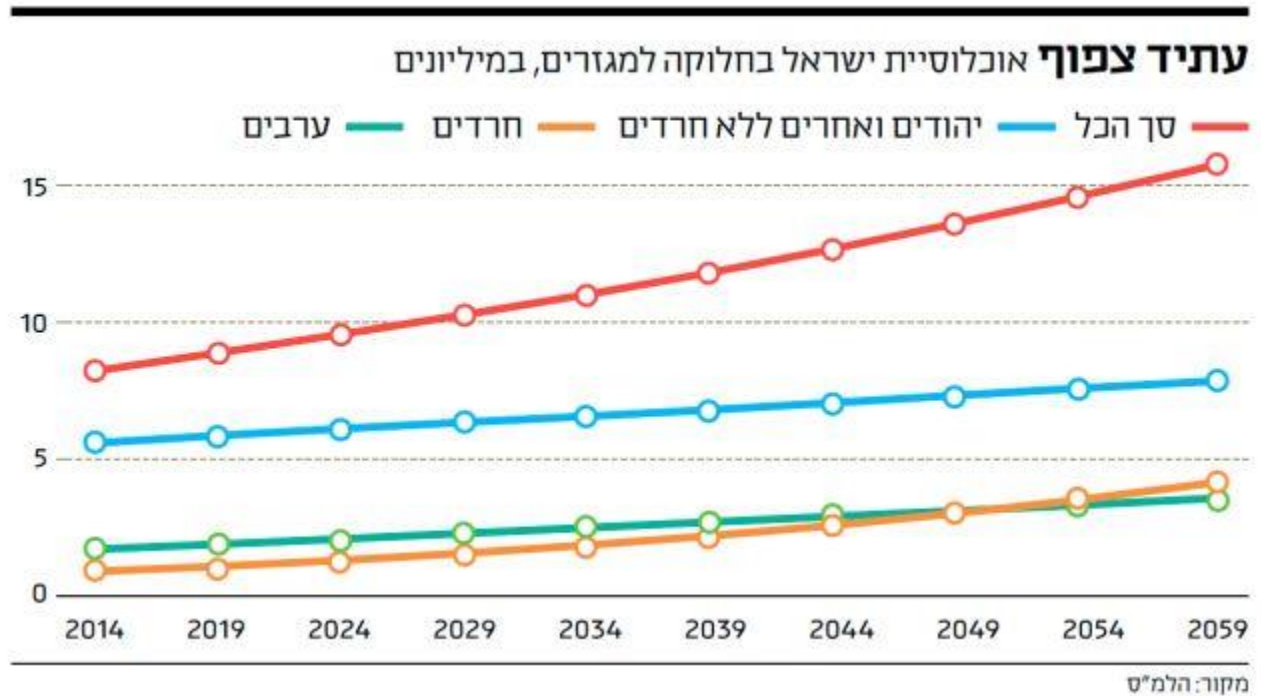
ישראל פישר

13.10.2016

זמין ב- <http://www.themarker.com/magazine/CARD-1.3078360>, נצפה 14 אוקטובר, 2016.

צפוף וחם: ברוכים הבאים לישראל מחר

האם ישראל נערכת לעתיד?

הקו החדש של הרכבת התחתית באזור גוש דן, שמחבר בין אשדוד, תל אביב ובני ברק שהחל לפעול היום, מצטרף למערך הקיים המונה כבר 40 קוויים. הודות לקו החדש התקצר זמן הנסיעה מאשדוד לבני ברק ל-20 דקות. עוד שבע דקות יידרשו כדי להגיע משם ללב אזור העסקים הישראלי ברמת אביב. המערכת האוטונומית של הקו תאפשר את הפעלתו 24 שעות ביממה, שבעה ימים בשבוע.

פיתוח התחבורה הציבורית בישראל בשנים האחרונות מאפשר לחבר ביתר קלות בין שלושת אזורי המטרופולין הגדולים בישראל, שבכל אחד מהם מתגוררים כ-4 מיליון תושבים. הממשלה פועלת כדי להפוך את הקישוריות לנוחה, כך שיווצר מרכז עירוני עצום – מגלופוליס – שישרת את כ-12 מיליון התושבים של באר שבע, חיפה ותל אביב, שהם יותר מ-75% מתושבי המדינה. ההשקעה בתחבורה הציבורית הפחיתה באופן משמעותי את הגודש בכבישים, וגם חששות האוצר מפגיעה אפשרית בקופת המדינה, בשל הירידה בהכנסות ממכירות מכוניות חדשות ומדלק, התבדו בשל העלייה החדה בפריזון העבודה במשק.

ידיעה כזו ככל הנראה לא תופיע בכותרות הראשיות של העיתונים או של גרסה עיתונית כלשהי שלהם, אך היא מדייקת בהיבט אחד של החיים בישראל בעוד כמה עשרות שנים: הגידול המשמעותי הצפוי באוכלוסייה. על פי תחזית שפרסמה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ב-2009, אוכלוסיית ישראל (בעלי

תעודת זהות כחולה) תגיע לכ-15.5 מיליון ב-2059. לפי תחזית מתונה יותר שפרסם האו"ם יגדל מספר תושבי המדינה לקצת פחות מ-10 מיליון איש ב-2030, ול-12.6 מיליון ב-2050. בין חוקרי הדמוגרפיה ניטש ויכוח לגבי מידת הדיוק של כל אחת מהתחזיות האלה, אך דבר אחד ברור: בעתיד הלא רחוק, אוכלוסיית ישראל תהיה גדולה הרבה יותר מזו של ימינו, וההשלכות על כל תחומי החיים יהיו משמעותיות מאוד. שוק התעסוקה, הפנסיה, המרקם החברתי, מבנה הצבא, תכנון הערים, שילוב חרדים וערבים, איכות הסביבה ועוד נושאים רבים צפויים להיות מושפעים מגידול האוכלוסייה, ובין המומחים יש רבים שמזהירים שהמדינה אינה מתכוננת כראוי לעתיד.

"המרכיב הבעייתי ביותר יהיה הצפיפות", אומר למגזין TheMarker פרופ' ארנון סופר, גיאוגרף וחוקר אוכלוסייה מאוניברסיטת חיפה. "כבר כעת ישראל היא המדינה הצפופה ביותר בין מדינות המערב, ומפחיד לחשוב שבישראל יהיו עוד 3.4 מיליון איש בעוד 20 שנה, ולכן אני סבור שצריך לשנות תפישה ולהתחיל לצעוק נגד הריבוי הטבעי הגבוה של קבוצות כמו החרדים והדתיים הלאומיים. אמנם זו תהיה זעקת שווא, מאחר שבישראל הכל מיתרגם מיד לפוליטיקה, אבל צפיפות היא תופעה א-פוליטית שמשפיעה על כולנו, וכדאי לתת עליה את הדעת."

הרכב האוכלוסייה העתידי מדאיג לא פחות מגודלה, כפי שמתריעים רבים המזהירים מפני ערעור או אפילו אובדן הרוב היהודי בישראל. דו"ח הלמ"ס מפריך תחזית זו וצופה כי ב-2059 יגיע שיעור הערבים ל-22%-24% – כמעט רבע מהאוכלוסייה – אך עדיין יהיה בישראל רוב יהודי מוצק. בהרכבה הפנימי של האוכלוסייה היהודית, לעומת זאת, צפויים שינויים מרחיקי לכת, בהם למשל עלייה בשיעור החרדים מכ-12% כיום לכ-23.5% ב-2059, על פי התחזית הנמוכה, וכמעט 29% על פי התחזית הגבוהה. שיעור הפריון בקרב החרדים אמנם ירד מעט, על פי הערכות הלמ"ס, אך עדיין יישאר גבוה מאוד: מ-6.2 לידות לאישה בחברה החרדית ב-2009, ל-4.5 לידות לאישה ב-2059-2055. בקרב האוכלוסייה היהודית ללא החרדים, צפוי שיעור הפריון להישאר ברמה דומה לזו של היום, 2.4 בממוצע לאישה.

אם כך, למה בכל זאת העתיד נראה כה קודר? נתחיל בסיבות החומריות: אם כיום זוג צעיר בקושי יכול להרשות לעצמו דירה באחד מפרבריה המנומנמים של עיר מרכזית – גם כשהורים עוזרים – כיצד יראה שוק הנדל"ן כשהאוכלוסייה תוכפל? יותר ביקוש פירושו מחירים גבוהים יותר, כמובן. כל התושבים החדשים ירצו בוודאי גם להגיע ממקום למקום, אך בקצב שבו מתפתחת התחבורה הציבורית, הם בוודאי יצטרכו לעשות זאת ברכב פרטי. פקק של שעה בבוקר מדרך השלום למחלף ההלכה עשוי להיות עניין יומיומי ב-2059.

אבל השינויים הגדולים שישפיעו על פניה של החברה הישראלית עמוקים עוד יותר. כשרבע מהחברה תהיה חרדית, רבע ממנה דתית, רבע חילונית ורבע ערבית – המציאות בישראל תהיה שונה מזו שאנחנו מכירים כיום. החילונים, שנהנים מאז קום המדינה ממעמד הגמוני, עלולים להרגיש עצמם כמיעוט; החרדים יוכלו להשתמש בכוח החדש שצברו ולהחליט איך תיראה מדינת ההלכה החדשה שתיווצר כאן; בלי לימודי ליבה בכל בתי הספר, ובלי אף אחד שיעבוד (חוץ מהנשים); הדתיים הלאומיים, שכבר ביססו את מעמדם בצבא, אולי ישתמשו בו ככלי להשלטת סדר – כפי שהם רואים אותו; והערבים, שיצליחו אמנם להתבסס כלכלית, אולי יהיו מתוסכלים מהקיפאון בשיחות עם הפלסטינים וייצאו למאבק משלהם.

כל זאת מבלי לדבר על פיצוץ האוכלוסין הצפוי בעזה וביהודה ושומרון, שעלול להביא מיליוני פלסטינים להתדפק על החומות שהקימה ישראל סביב גבולותיה – שלא זכו להכרה נרחבת בעולם. גם החמרה במצב באפריקה עלולה להביא לישראל מיליוני פליטים. בתרחיש קיצון, כך עלולה להיראות המציאות הישראלית ב-2059.

חרדים: שאלת ההשתתפות

בעתיד יהיו בישראל הרבה יותר חרדים, אבל לא בטוח שאלה יהיו בדיוק אותם חרדים שאנחנו מכירים כיום

"ישראל היא מדינה מוזרה", אומר ד"ר יצחק ששון מהמחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל אביב. "במדינות אחרות העניים או המשכילים פחות הם בעלי נטייה גבוהה יותר לתמותה בגיל צעיר ותוחלת חיים נמוכה יותר. גם בישראל זה נכון במידה מסוימת, אבל דווקא החרדים, שנחשבים אוכלוסייה ענייה, הם בעלי תוחלת חיים גבוהה."

ד"ר גלעד מלאך, שהיה ממחברי השנתון החרדי של המכון הישראלי לדמוקרטיה, אומר כי כניסת החרדים לשוק העבודה ולהשכלה גבוהה עשויה להוריד את רמת הילודה. עשויה להיות לכך השפעה רחבת על כלל האוכלוסייה החרדית. וייתכן שקבוצות מודרניות יחסית בתוכה, שהיקפן גדל, יפתחו דפוסי ילודה שונים. גם כיום יש הבדל מסוים בתוך המגזרים החרדים בין האוכלוסייה החסידי למשל, שיש בה הרבה ילדים, לבין האוכלוסייה הליטאית-ספרדית, שבה מולידים פחות ילדים."

"השאלה היא אם חרדים ישתלבו בפונקציות שונות בחברה הישראלית", אומר פרופ' סרג'יו דלה-פרגולה, דמוגרף וחוקר במכון ליהדות בת זמננו באוניברסיטה העברית. "כשיותר גברים חרדים ייכנסו לכוח העבודה, ציבור זה יהיה עצמאי כלכלית ואולי אפילו רווחי, והחרדיות תישאר עניין של תפישת עולם ושל משפחות שמולידים בהן יותר ילדים. התהליך הזה ללא ספק מתקיים, אם כי באטיות, והשאלה היא אם הוא ימשך מהר יותר, לאט יותר או בכלל לא. יש הערכות שונות בנושא הזה וברור שתהיה לו השפעה קריטית. יש הבדל גדול בין מצב שבו רבע מהחברה הישראלית תלוי בסבסוד מהממשלה, לבין מצב שבו הרבע הזה נהנה מהכנסה גבוהה ומכלכלה טובה", מסביר דלה-פרגולה. לדבריו, תמיד יהיה גרעין קשה של חרדים שלא ירצו להשתלב בחברה הישראלית. "השאלה היא אם מספרם יהיה 2,000 או 200 אלף", הוא אומר.

"אם שיעור התעסוקה הנוכחי אצל החרדים יישאר כפי שהוא עוד 20 שנה, מדינת ישראל תהיה במצוקה גדולה", מוסיף מלאך. "זה מדגיש את הצורך במאמץ מדינתי לשלב אותם בתעסוקה. נניח ששיעור התעסוקה של גברים חרדים ימשיך לעלות ויגיע ל-75%, זה אמנם שיעור נמוך יותר מזה של גברים לא-חרדים, אבל גבוה בכ-50% מהשיעור כיום. אם זה יקרה, החרדים במידה מסוימת יאזנו את מגמת ההזדקנות של האוכלוסייה בישראל. ברוב העולם, הבעיה של גיל התלות (היחס בין אוכלוסייה בגיל העבודה לאוכלוסייה צעירה או מבוגרת שלא עובדת; י"פ), נובעת מזקנה; בישראל היא נובעת בעיקר מילודה. אם החרדים ייכנסו בקצב משביע רצון לשוק התעסוקה, הם יעזרו לכלל החברה לעמוד טוב יותר באתגר של הזדקנות האוכלוסייה. אנחנו רואים תהליך כזה. מאז 2003 שיעור התעסוקה של הגברים החרדים עלה מ-33% ל-50%, ושיעור התעסוקה של נשים חרדיות עלה מ-57% ל-73%. אלה שינויים משמעותיים."

שאלה קריטית נוספת נוגעת למקצועות שבהם עוסקים החרדים. השיח הנוכחי על לימודי הליבה בחברה החרדית צובר תאוצה, ואחד הטיעונים הוא שבזכות לימודים אלה, כאשר החרדים ייכנסו לשוק התעסוקה, הם יוכלו לעבוד במקצועות איכותיים ובעלי הכנסה גבוהה – והתלות שלהם במדינה תרד. "נניח שכל החרדים יצאו לעבודה, אבל בגלל רקע השכלתי דל הם לא יוכלו להשתלב בתעסוקה איכותית", אומר מלאך. "ברור שבמקרה כזה המשק בישראל ייחלש". לדבריו, התפישה הרווחת בישראל לגבי לימודי ליבה זקוקה אף היא לעדכון. הנושא הזה לא נוגע לכלל האוכלוסייה החרדית אלא רק לכמחצית מהבנים החרדים. בנות במגזר החרדי בסך הכול לומדות ליבה, ויש בקרבן אפילו מגמה של

יותר תלמידות שמוציאות תעודת בגרות – כדי שהן באמת יהיו מוכנות לשוק העבודה. לעומתן, רק כמחצית מהבנים בגיל היסודי לומדים לימודי ליבה. החקיקה שחייבה להכניס לימודי ליבה לכל המוסדות במגזר לא יושמה, ולאחר מכן בוטלה בגלל השינויים הקואליציוניים, אך ניתן לעשות הרבה גם במצב הקיים. אפילו בלי חקיקה, אפשר להכניס למוסדות החרדיים לימודי חשבון, עברית ואנגלית ברמה גבוהה יותר, בשיתוף פעולה עם גורמים בציבור החרדי. לגבי התיכונים הבעיה גדולה יותר, כי בתיכון רוב הגברים החרדים לומדים רק לימודי קודש. אבל אפשר לעודד ישיבות תיכוניות חרדיות או מוסדות מקצועיים, שמגישים תלמידים לבגרות או מכשירים אותם ללמוד מקצוע. מוסדות כאלה מתפתחים בשנים האחרונות."

דמוגרפים רבים חולקים על ההגדרות הקשיחות של הלמ"ס וההפרדה בין יהודים, חרדים וערבים, שלעיתים אינה מדויקת. "התיאור הנכון של החברה הישראלית הוא רצף – ולא מבנה מקוטב", אומר דלה-פרגולה. "כל הניואנסים בטווח הביניים קיימים. כפי שפעם היו דתיים-לאומיים, כיום יש מגוון די רחב של סוגים, ואותו דבר קורה גם בחברה החרדית. יש לזה גם השלכות פוליטיות, מאחר שהמפד"ל של פעם הוא לא הבית היהודי של היום, ונשאלת השאלה אם תהליכים דומים צפויים גם בדגל התורה ובאגודת ישראל."

גם מלאך מצביע על השינויים הפנימיים בחברה החרדית כגורמים שעשויים להשפיע באופן בלתי-צפוי על מבנה החברה העתידית. "במובנים מסוימים, חרדים מודרניים הרבה יותר פתוחים אפילו מהחרד"לים (חרדים לאומיים – זרם שנחשב כמשתייך לציונות הדתית; י"פ), שהם כמעט חרדים באורך חייהם, אבל מחזיקים בתפישות ציוניות מאוד. הישראליות של החרדים המודרניים הרבה יותר 'חילונית', וכמו החילונים, גם אצלם רווחת התפישה שרואה במדינה ובזכות ההגדרה העצמית של היהודים דבר טוב וחיוני. אלה וגם אלה רואים עצמם כמונו. אנחנו חלק מהמקום הזה ואנחנו רוצים להיות שייכים ולתרום לו. כמו כן, בדומה לחילונים, גם החרדים המודרניים מתלהבים מטכנולוגיה ונהנים ללכת לסרטים ולבלות כמו כל מעמד הביניים."

באופן פרדוקסלי, אומר מלאך, ככל שהחרדים מודרניים יותר, כך הפיריון שלהם נמוך יותר – והם מתחשבים יותר בשיקולים של פרנסה בעת תכנון המשפחה. "זה אבסורד מעניין", הוא אומר. "ככל שבן אדם עובד יותר, כך שאלת הכסף חשובה לו יותר. דווקא אנשים שנמצאים בכולל ולא עובדים, טרודים פחות בשאלה איך לפרנס את הילדים שיביאו לעולם. לעומתם, אנשים עובדים נוטים יותר לתכנן את המשפחות שלהם, אף שיש להם יותר כסף. ההסבר עשוי להיות שמרגע שאתה נכנס לעולם העבודה, אתה בהכרח נדרש גם לשיקולים של העולם הזה, ולעומת זאת מי שלומד בכולל אומר לעצמו 'השם יעזור, ויהיה בסדר'. גם בתוך החברה החרדית מוטרדים מהמשבר הכלכלי שאליו נקלעה הקהילה הזאת ומהעלייה בשיעור העוני בקרב חרדים. המודעות הזאת, הוא אומר, מניעה ותניע גם בעתיד שינויי עומק בחברה החרדית, שיהיו להם השלכות גם על הציבור הישראלי בכללותו."

גם לשיעור הנטישה של המגזר החרדי עשויה להיות השפעה גדולה על דמותה של מדינת ישראל בעשורים הבאים. "כ-10% מבני המגזר החרדי מפסיקים להיות חרדים. חלקם הגדול נהפכים לדתיים או מסורתיים, ו-2%-2.5% מנהלים אורח חיים חילוני", אומר מלאך. "יכול להיות שהשיעור הזה יגדל, ואז זה ישרת את הציבור הדתי-מסורתי והחילוני. אבל זו רק אופציה". לדבריו, כלל בטוח שנראה היפרדות בין הזרם של החרדים המודרניים לזה של החרדים המסורתיים. "זה תלוי במיסוד. כלומר, נעשים ניסיונות כאלה, אבל קונצפטואלית זה יקרה כשהמהלך יקבל מיסוד מלא: מערכת חינוך מגיל הגן, דרך היסודי ועד לתיכון. זה זרם שבונה את עצמו, אז צריך לתת לו להגדיר את הזהות שלו אבל בכמה היבטים: חרדיים וממלכתיים."

נושא נוסף שקשור בציבור החרדי ומטריד את החילונים בשנים האחרונות הוא השוויון בנטל – או למה חרדים לא מתגייסים לצבא. פרופ' יגיל לוי מהאוניברסיטה הפתוחה, חוקר יחסי צבא-חברה ומחבר

הספר "המפקד האליון – התאוקרטיזציה של הצבא בישראל", סבור שסוגיה זו לא תיפתר בקרוב. "בחמש השנים האחרונות היה גל של אשליות שאולי ניתן להגיע לשוויון בנטל, אבל הוא לא התבסס על משהו ממשי", הוא אומר. "בכל פורום אקדמי שהייתי שותף לו נשמעה אמירה ברורה שזה דבר שאין לו סיכוי, ובוודאי שלא צריך לעשות אותו בכפייה."

בעתיד, אומר לוי, המאבק לשוויון בנטל ייחלש. "יהיה ברור לחלוטין שאין דבר כזה, שוויון בנטל, והמאמצים יופנו לתגמל את אלה שכן נושאים בנטל – כלומר להעלות את שכרם. זה מה שתראה כמאמץ מרכזי של בני המעמד הבינוני החילוני, שיחושו כי הם נפגעים מכך שהם ממשיכים להתגייס, בעוד שחרדים וערבים אינם עושים זאת. זה יהיה הכיוון, והתוצאה תהיה התמקצעות של הצבא, שיצטרך לשלם שכר הרבה יותר גבוה, ולכן גם לגייס פחות אנשים. הכסף הוא זה שיטפל בשוויון, ולא חקיקה אוקפת ובלתי ריאלית שגם כיום לא קיימת למעשה. בכלל, אין צורך להפליג עד 2059 כדי לנבא מה יקרה לנושא השוויון בנטל וצורכי הצבא. העניין הזה יתפוגג הרבה קודם."

דתיים לאומיים: ההגמונים החדשים

לאן יפנו חובשי הכיפות הסרוגות אחרי כיבוש מוקדי הכוח בצבא ובתקשורת?

הדתיים הלאומיים משולבים היטב בחברה הישראלית. הם ממלאים תפקיד מהותי בשוק התעסוקה, גרים הן באזורים מעורבים והן בקהילות הומוגניות וסגורות, ומתגייסים לצבא בהמוניהם. בעשורים האחרונים הם גם כובשים עמדות מפתח בחברה הישראלית. ייתכן שבגלל רמת השילוב הגבוהה שלהם, הלמ"ס לא מחשיבה את חובשי הכיפות הסרוגות כקבוצת אוכלוסייה נפרדת בתחזית שלה ל-2059.

במחקר שהתפרסם בסוף 2014 בספר שהוציא המכון הישראלי לדמוקרטיה, ניתח ד"ר חנן מוזס מאוניברסיטת בר אילן את התמורות בחברה הדתית-לאומית. על פי המחקר, כ-8% מהיהודים בישראל מגדירים עצמם במידה רבה מאוד חלק מהמחנה הדתי-לאומי בישראל. 14% נוספים אמרו כי הם משתייכים לקבוצת אוכלוסייה זו במידה רבה, ו-23% נוספים אמרו כי הם משתייכים למחנה במידה מועטה. 53% מהנשאלים השיבו "כלל לא" על השאלה הזו. בהשוואה לחברה החרדית, ההגדרה העצמית של דתיים-לאומיים נזילה יותר וכוללת למעשה קבוצות רבות הנבדלות זו מזו בהיבטים רבים של תפישות עולם, אמונות ומנהגים. חרד"לים, דתיים-לאומיים, דתיים ליברלים, מסורתיים דתיים ומסורתיים שאינם דתיים – כל אלה כינויים שהודבקו לחלקים בציבור הדתי-לאומי בניסיון לתאר את המגוון הרחב של מרכיביו. למעשה, על פי נתוני הלמ"ס, רק 43.4% מהישראלים הגדירו את עצמם ב-2013 כחילונים.

גם בקבוצת אוכלוסייה זו חלים בשנים האחרונות שינויים מרחיקי לכת שעשויים להשפיע על החברה הישראלית כולה, ואחד הגופים שיושפעו מכך במידה הרבה ביותר הוא צה"ל. שיעור ההשתתפות של בני הציבור הדתי-לאומי ביחידות התנדבותיות קרביות בצבא גבוה מהמוצע, וגם בתקשורת הם משתלבים יותר ויותר. אחד הטריגרים המשמעותיים ביותר למגמה זו היה מאמרו של העיתונאי וחבר הכנסת המנוח אורי אורבך, "הטובים לתקשורת" שפורסם ב-1987 בכתב העת "נקודה", ושב עודד אורבך צעירים דתיים-לאומיים להתגייס לגלי צה"ל.

הדתיים הלאומיים, אם כך, מהדקים את אחיזתם במוקדי ההשפעה המרכזיים של החברה הישראלית, ומגמה זו ניכרת היטב בתהליכים הפוליטיים ובזירה התקשורתית. אבל האם שיעורם בכלל האוכלוסייה ישתנה בעשרות השנים הבאות? "לא הייתי ממהר לחתום על זה", אומר לוי. "התהליכים שחלים על כלל האוכלוסייה היהודית, כמו האטת הילודה והקטנת המשפחות, במשולב עם לחצים חומריים לשיפור רמת החיים, חלים גם על החברה הדתית. אפשר לראות אצלם תהליך שאותו מכנה החוקר והעיתונאי יאיר שלג 'הצמיחה של הדת' החדש'. הוא לא בהכרח דת"ש (דתי לשעבר, י"פ), אלא דתי לאומי 'לייט' שהוא הרבה יותר מודרני, יותר משתלב, ומאמץ הרגלים ודפוסי התנהגות של חילונים.

"הגרעין החרדי-לאומי הוא בעל ההשפעה הרבה ביותר על ישיבות ההסדר, המכינות הקדם-צבאיות והישיבות הגבוהות. עם זאת, אומר לוי, בתוך החברה הדתית-לאומית קיים מתח. "הזרם החרדי" לי מאתגר את המדינה ואת הצבא במובנים רבים", הוא אומר. "יש לו השקפה ברורה מאוד על איך צריכה להיראות המדינה – אולי לא מדינת הלכה של ממש, אבל בוודאי לא מדינה חילונית במובהק. הציבור הזה היה רוצה לראות גם את הצבא כלא-חילוני במובהק, והשאיפה הזו מעוררת מתח בינו לבין הזרמים הרכים יותר בציונות הדתית, שהם הרבה יותר משתלבים ופחות מאתגרים. אפשר לראות את זה במחלוקות על סוגיות כמו תפקידן ומעמדם של נשים, שזה תהליך מרכזי שעובר על הציונות הדתית, וכמו שאלת ההכרה בהומוסקסואלים ולסביות. עם זאת, יש תהליכי ליברליזציה עמוקים שמתרחשים בחברה הזאת, והתוצאות שלהם יהיו ירידה בילודה ושילוב מוגבר במערכות חינוך מעורבות, בין השאר."

שאלת היחסים עם הפלסטינים עשויה להיות בעלת השפעה קריטית עוד יותר על האופן שבו תיתפש החברה הדתית-לאומית בציבור הכללי בעוד כמה עשורים, אומר לוי. "אם המצב יישאר ללא שינוי בעשרות השנים הקרובות – דבר שאינו אפשרות סבירה לדעתי, ואני אומר את זה בזהירות – אזי נראה המשך לצמיחתן של הקהילות החרדי"ליות בגדה המערבית, ומגמות ההתבדלות של הציבור הזה ילכו ויתעצמו", הוא אומר. לעומת זאת, אם נראה תהליך של היפרדות מהשטחים, גם אם זו תהיה היפרדות חלקית, חלק מהקהילות האלה יפורקו ויעברו אל תוך תחומי הקו הירוק וזה יעורר זרמים שכבר קיימים בציונות הדתית. הזרמים האלה, שהתחזקו כבר בתקופת הסכמי אוסלו, קצת רדומים בשנים האחרונות. הם אומרים בצורה ברורה 'גם אנחנו דוגלים בארץ ישראל השלמה, אבל יש בזהות שלנו גם חלקים אחרים – תרבותיים, חינוכיים, מוסריים ואידאולוגיים. הדבר הזה בהחלט עשוי להשפיע, ואני מזכיר אותך כי הוא עשוי לשנות גם את הנטייה בציבור הזה לראות בצבא גורם מרכזי למוביליות חברתית.

"אותן מגמות של ליברליזציה בציונות הדתית, עשויות להביא לכך שהדתי-לאומי החדש לא בהכרח ייחס לצבא את אותה מידת חשיבות שהדור הנוכחי מייחס לו", ממשיך לוי. "הוא יוכל לראות את עצמו כמי שכבר עמד במבחן השירות הצבאי, והראה שחובשי כיפה יכולים להשתלב בצבא. טעם ההשפלה של דור האבות והסבים של הצעירים האלה, שהצבא דחק לשוליים והציב כמש"ק דת, כאשר רק מעטים מהם הצליחו להשתלב ביחידות לוחמות, יישכח. יש בהחלט תהליך סוציולוגי שבו קבוצה שמבססת את הישגיה פונה לחיים הרבה יותר חומריים, אפשריים ונורמליים. ראינו את זה בהתיישבות העובדת הישראלית. בהקשר של הציונות הדתית, הדחף לשנות את הצבא עשוי להיות הרבה יותר מתון בעתיד."

גורם נוסף שמציין לוי כבעל השפעה פוטנציאלית גדולה על יחסי הדתיים-לאומיים עם צה"ל והחברה הישראלית הוא השינויים במבנה הצבא ובאופיו. "צה"ל צועד לקראת מודל מקצועי והתנדבותי או של צבא שכירים. כלומר, ביטול ההדרגתי ובוודאי עמעומו של גיוס החובה", הוא אומר. "כבר כיום נהוגה מדיניות גיוס סלקטיבית, שבניגוד לעבר היא גם די גלויה. הצבא עדיין מדבר על שוויון בנטל, אך מבין היטב שאי אפשר להגיע לזה וכבר מחפש חלופות. העלאת שכרם של החיילים, דעיכתו של מערך המילואים, החומרנות של החברה הישראלית וחדירה של קונפליקטים לתוך הצבא, מניעים את ראשי המערכת לחשוב על מודל מקצועי שיבלום את זה.

"התהליכים האלה יובילו גם לכך שהצבא יאבד חלק גדול מהמרכזיות שלו בחברה הישראלית. הלהט הדתי עשוי להתעמעם במקביל, ויחד איתו תקטן גם מידת ההשפעה של הדתיים בצבא. בטווח הביניים, ההצטרפות המאורגנת של דתיים לצבא תחת החסות של ישיבות הסדר ומכינות נותנת להם כיום כוח רב, אבל ככל שהמודל יהיה התנדבותי יותר, הכוח הזה עשוי להתערער. לכך נוספת הטכנולוגיזציה של הצבא שמשפיעה על כוח האדם ועל צורות הלחימה. בעשור הקרוב נראה יותר רובוטיקה בצבא וכתוצאה מכך ייתכן שיהיו יותר נשים בתפקידי הפעלה טכנולוגיים.

גם במקרה של יישוב הסכסוך עם הפלסטינים, לכל כיוון שהוא, אני צופה שנראה פחות השפעה של הרבנים על הצבא, גם כי יידרשו לו פחות חיילים, וגם כי הוא יגוון את מקורות הגיוס שלו, ישתמש יותר בטכנולוגיה ויתבסס יותר על תמריצים כספיים ולא רק אידאולוגיים. הדמוגרפיה והסוציולוגיה אצל הדתיים ייצרו מצב שבו הצבא יראה להם כיעד חשוב פחות מכפי שהוא היום, ולכן תיראה גם פחות השפעה, "טוען לוי. ואולם הוא מזהיר גם מפני תהליכים של הדתה בצבא עד שנגיע למצב הזה – תהליכים שעשויים לסכן את היכולת של צה"ל לפנות התנחלויות במקרה של הסדר.

חילונים: תגידו שלום למדינת ת"א

הבועה החילונית במרכז הארץ תיאלץ להכריע: להשתלב במרחב או לחדול

ב-2011 עורר הסופר יורם קניוק המנוח זעם רב כשפרסם באתר "וואלה" מאמר שבו הוא קרא להתנתק מישראל ולהקים את מדינת תל אביב. "מלחמת האזרחים ממשמשת ובאה", כתב קניוק. "נעשה אותה בלתי נחוצה: ניפרד כבר עכשיו. אין לנו מה לחפש בצד השני (...). הם הרוב, אבל לנו יהיו שדות התעופה, התעשייה, ההייטק, מכון ויצמן. כל הכופרים האלה, כל השמאלנים, כל רכי הלבב, כל האמצע הצר והקטן: נהיה מדינת חוק. מי שירצה להיות אזרח תל אביב יאלץ ללמוד את מורי הדור, את התנ"ך, את א.ד. גורדון, את ברל כצנלסון, את בן גוריון ואת ז'בוטינסקי. הוא יידע את החוקה, יישבע עליה, יהיה דתי או חילוני, נוצרי או יהודי, מוסלמי או מה שהוא רוצה להיות. יהודי יהיה מי שנולד יהודי ורואה עצמו יהודי ומי שרוצה להצטרף לעם ישראל כרעיונו של בן גוריון – מי שמוכן לחלוק עם היהודים את עברם ואת גורלם, "הוסיף כשתקף את הדתיים והזהיר מפני האסון הדמוגרפי המשמש ובא.

אלא שהסיכויים להתממשותו של תרחיש כזה נראים אפסיים. "תל אביב כעיר-מדינה לא תתקיים במזרח התיכון", מזהיר פרופ' סופר. "טייבה לא תיתן לה להתקיים ובאזור ראשון לציון יש התנחלויות בדואיות שלא יתנו לה לחיות בשקט. במזרח התיכון לא משחקים בגלובליזציה כמו בפר"ז. אנחנו במזרח התיכון. כאן לא מכירים בקושאנים ובבעלות ואם לא יהיו יהודים בפרפריה, לא תהיה מדינה וממילא לא תהיה מדינה תל-אביבית. הנגב נגמר לנו, הגליל ניטש, ירושלים באסון. זו חוצפה של הימין לדבר על 'עיר שחברה לה יחדיו', כי זה בלוף. העיר לא מתחברת יחדיו", טוען סופר, שפרסם כבר ב-2008 את הספר "מדינת תל אביב – איום על ישראל", שבו הזהיר מפני ריכוז האוכלוסייה בעיר העברית הראשונה.

גם פרופ' דלה-פרגולה לא מאמין ברעיון ההיפרדות של תל אביב משאר המדינה. התחושה הבסיסית הפשטנית של מדינת ישראל כמדינת היהודים היא האלמנט הדומיננטי", הוא אומר. "יחד עם זאת, יש סוגים שונים של יהודים ופה השאלה הקריטית, שהיא גם פוליטית: האם מדינת ישראל תיתן לכל יהודי

לתרום כפי שהוא רוצה ומבין, מתוך היותו יהודי, או שהיא תקבע תקן מחמיר למיהו יהודי? בממשלה הנוכחית יש סממנים מדאיגים שהולכים לכיוון השני."

דלה-פרגולה מתייחס גם לסקר שפורסם לאחרונה ב"ג'רוזלם פוסט" לפיו 54% מהיהודים בישראל מתנגדים לתפישה האורתודוקסית של הזהות היהודית, ומוכנים להכיר בנישואים ובגירורים רפורמיים וקונסרבטיביים. "זה סממן חיובי שמראה שישראל היא חלק מהעם היהודי", הוא אומר. "לכן, היות שהעם היהודי מגוון ומרבית יהודי ארצות הברית כיום הם קונסרבטיבים ורפורמים, ואנחנו אוהבים את יהדות ארצות הברית, נאהב אותם כפי שהם", אומר דלה-פרגולה. לדבריו, על אף הצפיפות הגדולה שצפויה במדינת ישראל בעשורים הבאים, היא תמשיך לעודד עלייה, אף שהעלייה לישראל כיום אינה תלויה במאמצים של ישראל. "היא משקפת מצבים בחו"ל ולא בארץ. ולכן השאלה של העלייה היא מצומצמת מאוד. רוב היהודים חיים כיום במדינות מערביות מפותחות ויחסית דמוקרטיות. יש בעיות של אנטישמיות ואלימות, אבל עדיין עדיף לחיות בצרפת מאשר בתוניסיה ובאפגניסטן". גם חוק השבות לא יבוטל, להערכתו, והוא סבור שאם רוצים להפחית את ריבוי האוכלוסייה בישראל, צריך לטפל בפריון ולא בעלייה. לדבריו, לישראל יש גם מחויבות כלפי היהודים בגולה – כפי שהיה כשהתפוררה ברית המועצות והיהודים שהיו במצוקה זרמו לישראל. "הצפיפות זה משהו אחר. אין כל קשר בין עלייה לצפיפות. השאלה של הצפיפות תיפתר באמצעות פיזור אוכלוסייה."

ערביי ישראל: שיח דמוגרפובי מתמשך

היחס הדו-ערכי לערביי ישראל הוא מאפיין בולט של השיח הישראלי-יהודי הפנימי, ופוליטיקאים שנוהגים להעמיד את האוכלוסייה הערבית במבחני נאמנות, אינם מהססים לפזר מיד אחר כך הצהרות על הצורך לשלבם בחברה. כיצד ישתנה בעתיד יחסה של החברה בישראל לקבוצה האתנית הלא-יהודית הגדולה ביותר שחיה לצדה?

על פי נתוני הלמ"ס, ב-2059 יחיו בישראל 3.6 מיליון ערבים, לעומת כמחצית מכך ב-2015. הפריון של האישה הערבית יירד בשנים הקרובות מכ-3.5 ילדים לאישה לרמות הדומות של האישה החילונית בישראל – כ-2.5 ילדים. "התיאוריות הדמוגרפיות מדברות על כך שברגע שחברה הופכת להיות מתועשת ומערבית יותר, אנשים נוטים להעדיף צריכה ומשקיעים באיכות החינוך וגידול הילדים במקום במספר הילדים", אומר ד"ר ששון. "עם זאת, תאוריות כאלה מבוססות על מודלים שלא תמיד מתאימים לחברה הישראלית."

פרופ' ראסם חמיסי, אוניברסיטת חיפה: "אנחנו לא בשנות ה-50 וה-60 ואסור לערבים לפתח הדרה עצמית. עליהם לתבוע שותפות אקטיבית ולדאוג לכך שלא הפוליטיקה של הזהויות היא שתוביל אותנו, אלא פוליטיקה של שותפות ושל

אחת התמורות המשמעותיות שניכרות בציבור הערבי בשנים האחרונות היא העלייה בשיעור בעלי ההשכלה הגבוהה. לפי נתונים שפרסם ב-2015 מכון ון ליר בירושלים, שיעור הערבים בני 20-64 שלמדו 13 שנים או יותר עלה מ-21% ב-2001, ל-26% ב-2012. בקרב הנשים עלה השיעור מ-15% ל-29%. בשנים האחרונות עלתה באופן ניכר רמת ההשכלה הגבוהה של הערבים בישראל, אם כי היא עדיין

נמוכה משמעותית מהשכלת היהודים. גם שיעור התעסוקה בקרב הערבים נמוך באופן משמעותי מהיהודים – ובעיקר אצל נשים ערביות.

מתכנן הערים והגיאוגרף פרופ' ראסם חמייסי, ראש המרכז היהודי-ערבי באוניברסיטת חיפה, אומר שדרוש שינוי יסודי ביחסו של הציבור היהודי לאזרחי ישראל הערבים. "האתגר הבסיסי הוא יישומה של מדיניות הרואה באוכלוסייה הערבית שותפה פעילה לפיתוח", הוא אומר. "צריך לשנות את התפישה מבעיה לאתגר ולמנוף. האוכלוסייה הערבית מהווה כחמישית מהאוכלוסייה וכרבע מהאוכלוסייה הצעירה. היישובים הערביים והצעירים הערבים צריכים להיתפש כשותפים לגיטימיים וכחלק מהמשק, וזאת במקום תפישת התלות הרווחת כיום. צריך ליצור הזדמנויות פיתוח ביישובים הערביים שיאפשרו הנגשה לאוכלוסייה היהודית, רוב הפיתוח כיום נעשה ביישובים היהודיים, וכך נוצרת תלות של היישוב הערבי בזה היהודי. דרוש ארגון מחדש של המערכת היישובית כך שתכיר בהיררכיה התפקודית של היישובים, ותעשה זאת לא על בסיס אתני אלא על בסיס מיקום גיאוגרפי. כך תינתן עדיפות גם ליישובים ערביים, ויוקמו בהם מוקדי תעסוקה ומוקדי פיתוח."

עם זאת, חמייסי אינו עושה הנחות לציבור הערבי, וטוען כי השינוי צריך לבוא גם מתוכו. "הציבור הזה עובר תהליכים ותמורות מרחיקות לכת ברמת ההשכלה", הוא אומר. "אנחנו לא בשנות ה-50 וה-60 ואסור לערבים לפתח הדרה עצמית. עליהם לתבוע שותפות אקטיבית ולדאוג לכך שלא הפוליטיקה של הזהויות היא שתוביל אותנו, אלא פוליטיקה של שותפות ושל חיי יום-יום". פתרון הסוגיה הפלסטינית, הוא מוסיף, יכול לשנות מהיסוד את יחסי היהודים והערבים בישראל. "במקרה שיושג הסדר פוליטי עם ההנהגה הפלסטינית, ותוקם מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל, האזרחים הערבים יוכלו להיות גשר מחבר בין המדינה שאליה הם שייכים תרבותית לבין זו שהם אזרחים בה. אז גם ייחלש השיח הדמוגרפי, שאני מתנגד לו."

לפרופ' לוי יש רעיון מפתיע בהקשר זה. במקרה של פתרון הסכסוך עם הפלסטינים, הוא אומר, הצבא יעבור למודל של צבא קטן וחכם המבוסס על שכירים, וייתכן שאז יחול גיוון באוכלוסייה שמקרבה גייסו החיילים – כולל ערבים. "זה יהיה כבר צבא מקצועי, ואז הם יתגייסו כדי להראות שהם באמת אזרחים שווים זכויות", הוא אומר. "אחד הדברים שמאפיינים מיעוטים וקבוצות פריפריה הוא הדימוי הנוסטלגי של הצבא. כלומר, החשיבה שלהם לא מעודכנת, והם מסתכלים יותר על הדימוי ופחות על המציאות. ערבים בהחלט יכולים לראות את עצמם כמי שהצבא מתקן במשהו את השוליות האזרחית שלהם, וזה לא יידמה כבר לאותו סוג של הסתערות שאתה רואה אותה כיום, או ראית אותה לפחות בעשור האחרון של דתיים-לאומיים בצורה מאורגנת מאוד, שכבשו עמדות בצבא. ערבים יכולים לראות בכך כניסה לאתר שלפחות היסטורית נחשב לבסיס הישראליות הפרדיגמטית."

הסכסוך הפלסטיני: פתרון או לא להיות

לפי הערכות האו"ם, ב-2015 חיו בשטחים הפלסטיניים בגדה המערבית ובעזה כמעט 4.7 מיליון בני אדם. עד 2030 צפוי מספרם להגיע לכ-6.8 מיליון, ב-2050 ל-9.8 מיליון, וב-2100 ל-15.5 מיליון. ניתן לומר, אם כן, שעד סוף המאה הנוכחית לא יהיה עוד רוב יהודי בין הירדן לים, באופן כמעט ודאי.

האוכלוסייה הפלסטינית צפויה להיות צעירה מזו הישראלית, שכן הירידה בפריון הפלסטיני צפויה להיות מתונה יותר. ב-2025-2030 צפוי מספר הילדים הממוצע לאישה פלסטינית להגיע ל-3.4, לעומת 2.7 ילדים לאישה בישראל. ללא קשר לתרחישים המדיניים השונים הנוגעים לסכסוך ולפתרונם, על ישראל להיערך לקראת העתיד הזה והיא לא תוכל להתעלם מהנעשה בשטחים הפלסטיניים.

הפלסטינים טוענים כי רוב ערבי בין הירדן לים יושג כבר ב-2017, אך חוקרי דמוגרפיה ישראלים, שאחד הבולטים בהם הוא פרופ' סופר, דוחים טענה זו. אף על פי כן, מזהיר סופר כי ישראל אינה יכולה להתעלם מהאיום הדמוגרפי, ובספר שפרסם בשנה שעברה, "אילו הייתי רץ להנהיג את ישראל ב-2015", הוא קורא להיפרדות מהפלסטינים ולקביעת גבולות באופן חד-צדדי, לרבות פינוי התנחלויות, כדי להכין את הקרקע להקמת מדינה פלסטינית. "אוי לנו אם נמשיך להתעלם מהבעיה הפלסטינית ובמיוחד מהמצב הנורא בעזה", הוא אומר. "עלינו לזכור כי צעיר עזתי שרע לו, לא אומר לאמא שלו 'אני עובר לברלין.'"

"יש כאן צד אחד שאומרים שחייבים להגיע להסדר מוסכם. אני יודע שזה קשה ולא סביר, אבל זה הכרחי, תוך חלוקת הסמכות בין שני העמים", אומר דלה-פרגולה. כמה אינטלקטואלים מציעים פתרון של מדינה אחת לשני העמים, וזה בלתי סביר לחלוטין. אין דוגמה אחת בעולם למודל כזה שעובד – ראו את יוגוסלביה, צ'כוסלובקיה, סקוטלנד וקטלוניה. לכן יש מידה של רמייה מצד מי שטוענים כך. הם יודעים טוב מאוד שאפילו בבליה יהיו שתי מדינות לשני עמים. לכן, צריכים למצוא פתרונות של הפרדה מוסכמת וזו סוגיה פוליטית, כולל דרכים לשפר באופן משמעותי את רמת החיים של הצד השני.

"על הנייר יש דברים שאפשר להגיד שהם הגיוניים ופשוטים, אבל כמובן יש מחסום של הפוליטיקה שהוא חמור."

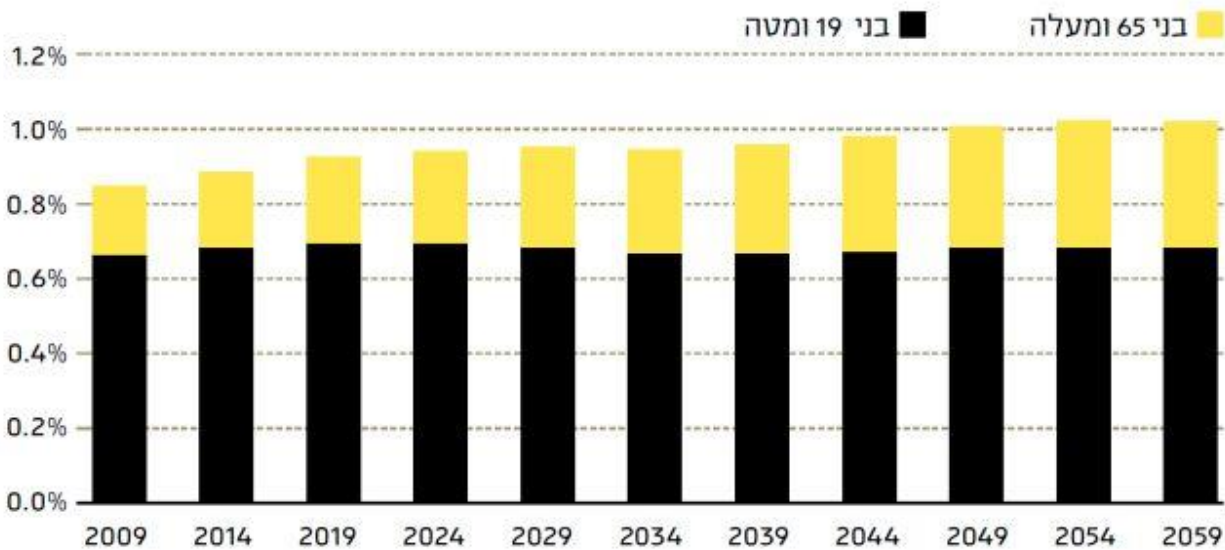
גמלאים: חושבים שתהיה לכם פנסיה?

פצצת הזמן הגדולה שמעבר לפינה

יחס תלות הוא מונח כלכלי שלא אומר יותר מדי לאדם הממוצע, אבל חשיבותו רבה, שכן הוא מציין את היחס בין האזרחים בגילי העבודה לגמלאים. כלומר, הוא מבטא את התלות של מי שלא עובד באזרחים היצרניים. על פי הלמ"ס צעירי העתיד יצטרכו לשאת בנטל גדול הרבה יותר, כשאוכלוסיית המדינה תזדקן. כיום, בערך 12% מהאוכלוסייה בישראל היא בגיל הפנסיה (65 ומעלה), וכ-53% ממנה בגיל העבודה, אך ב-2059 יעלה מספרם של הגמלאים לכמעט 17% מהאוכלוסייה, ורק 49.5% מהציבור הישראלי יהיו בגיל העבודה. אם מביאים בחשבון את העובדה שלא כל מי שבגיל העבודה משתתף באמת בשוק התעסוקה, ניתן להניח שהעומס על העובדים יהיה הרבה יותר גדול.

לדברי ד"ר ששון, החשש מפני גירעון עתידי בביטוח הלאומי מוביל כיום להגדלת ההפרשות לביטוח הלאומי על ידי העובדים. עם זאת, לדעתו תחזיות הלמ"ס לגבי העלייה בתוחלת החיים הצפויה בישראל הן מוגזמות, והדבר עשוי להביא לכך שלביטוח הלאומי יהיה בסופו של דבר עודף. "בעבר, במדינות שונות, התחזיות לא עמדו במציאות והמדינות נקלעו לבעיה מאחר שלא חסכו מספיק כסף. עכשיו אנחנו יכולים להיות בבעיה הפוכה ונמצא את עצמנו בעודף, אחרי שקיצצנו בקצבאות", הוא אומר.

האוכלוסייה הלא עובדת שוויון יחס התלות בישראל, תחזית ממוצעת

מקור: הלמ"ס

פרופ' לאה אחדות, לשעבר סמנכ"לית מחקר ותכנון בביטוח הלאומי וכיום ראש המחלקה לכלכלה וניהול במרכז האקדמי רופין ועמיתת מחקר במכון ון ליר, אומרת שהאתגרים שמציבה הזדקנות האוכלוסייה אינם מתמצים רק בנושא העתודות הכספיות לתשלומי הפנסיה. "הטיפול באוכלוסייה הקשישה, שתוכל עד 2025, ידרוש מאיתנו להפנות יותר משאבים לטיפול סיעודי ארוך טווח. אמנם הגידול בהוצאות על בריאות אינו בקשר לינארי עם העלייה בתוחלת החיים, מפני שההרעה במצב הבריאות נדחית לשנים מאוחרות יותר, אך ברור שהמערכת צריכה לעמוד באתגר של הגדלת ההוצאה על בריאות, וגם לתכנן את אופן הקצאת המשאבים בתוך האוכלוסייה הקשישה, ואת ארגון מערכת הבריאות לקראת הזדקנות האוכלוסייה."

בפברואר הזהיר מנכ"ל הביטוח הלאומי, פרופ' שלמה מור-יוסף, כי הארגון צפוי לקרוס ב-2048 ולא יוכל עוד לשלם את קצבאות הזקנה. במאי חזר מור-יוסף על התחזית הקודרת שלו, ובנוסף טען כי דמי הביטוח הלאומי המשולמים בישראל נמוכים מהממוצע הנהוג במדינות OECD. אין ספק שיש צורך בתוכנית לאומית, ותוכנית כזו יכולה להגיע רק ממקום אחד – מראש הממשלה", אמר מור-יוסף בכנס לכלכלת זקנה שנערך באוניברסיטת חיפה.

פרופ' אחדות אינה מתרשמת מהדברים האלה. "המדינה לקחה על עצמה את המחויבות לספק הכנסה בסיסית למי שפורש מעבודה, והצורך לעמוד בהתחייבות זו מוסכם על כולם. באותו אופן, המדינה לקחה על עצמה להעניק חינוך יסודי, אלא שצורת המימון של החינוך שונה מזו של הביטוח הסוציאלי. גם חינוך הוא מעין ביטוח. האם המדינה יכולה יום אחד לסגור את בתי הספר? כן, אך לא סביר שתעשה זאת. באותו אופן היא יכולה גם להפסיק לשלם קצבאות זקנה אם הביטוח הלאומי יהיה במצב אקטוארי רע, אבל גם זה לא סביר". העלאת גיל הפרישה, גם של נשים, והגדלת שיעורי ההפרשה לביטוח לאומי, הם צעדים אפשריים לדבריה, אבל יש לבצעם במתינות. "צריך לעשות את זה באופן הדרגתי, כדי לראות איך שוק העבודה יתמודד עם האוכלוסייה המבוגרת שנדרשת להמשיך לעבוד, ובעיקר עם נשים המועסקות בעבודות פיזיות", היא אומרת. מה שנעשה בישראל מבחינת דחיית גיל הפרישה בשנתיים ב-2004 – 2010, נעשה במדינות במהלך תקופות ארוכות בהרבה. השינויים בישראל בתחום הפנסיה היו מרחיקי לכת ונעשו בתקופה קצרה יחסית". היא גם מזהירה מפני ההשלכות האפשריות של צעדים כאלה: "ברור,

למשל, שאם גיל הפרישה עולה, ההסתברות למחלות שקשורות בגיל מתקדם בקרב אנשים שעדיין עובדים עולה גם היא. המערכת תצטרך יותר משאבים כדי להתמודד עם תופעות כאלה ועם התרחבות מעגל מקבלי קצבת נכות. יהיה גם צורך במערכת אבטלה שתטפל באוכלוסיות מבוגרות ותבטיח שמבוגרים מובטלים יקבלו דמי אבטלה ראויים ולא אחת לארבע שנים, כפי שזה נעשה אצל צעירים."

מרכיב ההפרשות לפנסיה של אזרחי ישראל בשנים הבאות מדאיג את אחדות, הסבורה כי ההפרטה בתחום הזה היתה מוגזמת". המעורבות הממשית שהמדינה נטלה על עצמה בתחום הזה, מעבר לרגולציה, מתמצה בביטוח לאומי, ובזה היא גם מסתפקת. מ-1995 הממשלה החלה להפריט את מערכת הפנסיה. כלומר, היא מניחה לפתחו של הפרט את כל הסיכונים – סיכון של תוחלת חיים, אי רציפות בעבודה, תשואה נמוכה, ניהול גרוע של הקרן או של חברת הביטוח. רמת הפנסיה שהעובד יקבל תלויה בגורמים רבים שאינם בשליטתו. אי הוודאות גדולה ובניגוד לאירופה, למשל, החלק הציבורי שלנו קטן יחסית. באירופה, מרבית הפנסיה שקשורה לעבודה נמצאת במערכת הממלכתית שאינה מופרטת. אפילו בארצות הברית חלק גדול יותר מאשר בישראל נמצא במערכת הממלכתית. בנושא ההפרטה בפנסיה הממשלה הלכה רחוק. יש אמנם את האג"ח הייעודיות שמבטיחות ודאות מסוימת בנוגע לתשואה. יש כיום כל מיני פתרונות לבעיות שהתעוררו במשבר, 2008 שבו פורשים מעבודה נאלצו למשוך את כספם בנקודת שפל, כמו למשל להתאים מסלולי השקעה לפי גיל, כמו במודל הצייליאני. אבל יש גם דמי ניהול גבוהים יחסית שנוגסים בפנסיה.

"המדינה היתה 'חכמה' גדולה. היא עשתה הכל חוץ מלקחת אחריות ממלכתית לפנסיה התעסוקתית", אומרת אחדות. "היא חייבה אנשים להפריש לפנסיה, חייבה אותם לקבל קצבאות כתנאי לקבלת הטבות מס, וגם קבעה את מבנה השוק, שהוא יחסית ריכוזי ובעל תחרותיות מועטה, ולכן אין תחרות בדמי הניהול. אפשר להעריך באמצעות מודלים כמה פנסיה נקבל, אבל אנחנו לא באמת יודעים. העניין הוא שהמדינה לא יכולה להסיר מעצמה את האחריות. בסופו של דבר, אם לאנשים זקנים לא יהיה ממה לחיות, הם יגיעו אליה – דרך הבחירות או דרך ביקורת ציבורית. בשנים האחרונות נעשו כמה צעדים לחיזוק הרובד הבסיסי של הפנסיה באמצעות הגדלת הקצבאות שהביטוח הלאומי משלם, ואפשר להמשיך במגמה זו גם בדרכים נוספות."

בנייה למגורים: בארץ הרכבות העומדות

פרוייקטי היוקרה של היום הם שכונות המצוקה של מחרתיים

כבר כיום נראה כאילו שטחי הבנייה בישראל אוזלים וכולנו נדחסים בתוך עיר אחת צפופה, אבל מתברר שדווקא בהקשר הזה יש מה לעשות.

ד"ר נורית אלפסי, אוניברסיטת בן גוריון: "ב-20 השנים האחרונות כמעט כל הבנייה למגורים היא בפורמט שמכונה 'מגדלים בפארק'. מספרים לנו שזו הדרך הנכונה לחיות, אבל איכות הבנייה נמוכה מאוד ומספקת סביבה ירודה"

"בעבר חשבו שאם צפוי גידול מסיבי באוכלוסייה, יש להיערך מראש לכל ההיבטים הנגזרים מכך: ערים, שטחים פתוחים, אוניברסיטאות וכן הלאה", אומרת ד"ר נורית אלפסי, ראש המגמה לתכנון ערים במחלקה לגיאוגרפיה באוניברסיטת בן גוריון. "אלא שדווקא כתוצאה מכך קרו כמה דברים לא טובים. חלק גדול מהבנייה למגורים היה מפוזר מאוד, ולא התרכז במקומות שבהם היתה התפתחות כלכלית-

תרבותית תואמת. כך נוצרו כמה מהערים החדשות, וכן ערי הפיתוח ושכונות מנותקות. כיום, צורת הבנייה והנחת התשתיות במרכז באר שבע דומה לזו של רמת אביב, אבל רמת אביב התפתחה והשתדרגה, ואילו בבאר שבע המשיכו להרחיב את העיר מתוך ציפייה לגידול אוכלוסייה וזה לא עושה לה טוב. מרחב עירוני צריך לגדול בהדרגה כדי שבכל נקודת זמן הוא יתפקד היטב ובצורה שהולמת את צרכי התושבים. אם מסתכלים על מרחב כזה במחשבה שצריך להגיע ליעד כלשהו ב-2050 או ב-2030, וההנחה היא 'לא נורא, עכשיו נסבול, אבל בעתיד יהיה טוב', התוצאה היא שגם עכשיו לא טוב וגם בעתיד לא יהיה טוב."

צו השעה בתכנון, אומרת אלפסי, הוא בנייתן של ערי מטרופולין גדולות וחזקות, ולא פיזור אוכלוסייה ביישובים חדשים. "מקבלי החלטות לא הפנימו זאת", היא אומרת. "כיום מתוכננים לקום עשרה יישובים חדשים בנגב. זה פיזור נוראי והחלשה של כל המשאבים החברתיים, התרבותיים והכלכליים."

פרופ' דניאל צ'מנסקי, ראש החוג לכלכלה במכללה האקדמית גליל מערבי והבעלים של חברת הייעוץ צ'מנסקי בן שחר, מסכים: "בעבר חשבו שצריך לפזר את האוכלוסייה, מסיבות גיאופוליטיות. אם לא היו היישובים הקטנים בגבולות, בגליל, אז לא היה שם רוב יהודי – שכבר בקושי קיים. כיום, זה כבר לא נכון. עכשיו, למשל, שר השיכון יואב גלנט העלה רעיון להקים אזור מטרופוליני חדש בצפון. הוא רוצה לעשות את זה על ידי התעלמות מחיפה ובניית 200 אלף יחידות דיוור באזור שבין מגדל העמק, עפולה ונצרת עילית. אבל מי יגור שם, בלי מקומות עבודה בהיקף גדול?"

אלפסי מוסיפה כי "מדינת ישראל על 8 מיליון התושבים שלה – חצי עיר בסין או עיר ממוצעת בארצות הברית – מנסה להגיד שיש לה ארבעה מטרופולינים. זה מגוחך. מטרופולין לא יכול לתפקד אם אין בו לפחות 3-4 מיליון תושבים. עדיף לשאוף למציאות שבה יהיו לפחות שני ריכוזים מטרופוליניים עיקריים, וריכוז מטרופוליני נוסף שייתן מרחב הזדמנויות ראוי לאנשים מהפריפריה, שבשבילם להגיע לעיר מרכזית זה סיפור ארוך", היא אומרת, אבל מזהירה שתכנון מאפס של אזור מטרופוליני חדש הוא משימה כמעט בלתי-אפשרית.

"למטרופולין חדש כזה יעברו אנשים שאין להם ברירה אחרת וכך היוממות לגוש דן תימשך", אומר צ'מנסקי. "יקרה שם מה שקרה לפני 30 שנה בבאר שבע. גם שם בנו באופן מסיבי מגורים בלי לייצר מקומות עבודה, מחירי הדירות ירדו משמעותית ובסוף הלכו לגור שם בעלי הכנסה נמוכה שלא יכולים היו לקנות דירות בגוש דן. התוצאה היתה שבאר שבע נרדמה לשנים רבות. רק כשהאוניברסיטה, בית החולים והתעשייה בנגב התפתחו, העיר התחילה להתרומם מעט."

מהו הפתרון?

"אין לנו ברירה אלא להיענות לכוחות שוק ולבנות תשתיות משמעותיות בצפון ובדרום כדי שמקומות העבודה יגיעו לשם. הממשלה צריכה להשקיע בתשתיות, לא בסבסוד פירמות שפותרות מפעלים בפריפריה, ובתוך כך עליה לאפשר בנייה מהירה ולגובה במקומות שיש בהם ביקושים גדולים. לכן אני מתנגד לגישה התכנונית שאומרת שיש לחזק את התכנון ולהתעלם מכוחות השוק. הדרך לקדם את המדינה ולהיענות לביקושים עד חצי המאה הנוכחית תהיה לגרום לכך שכוחות השוק ייתנו את המענה, והתכנון יהיה מאפשר ולא מגביל."

לאלפסי יש ביקורת חריפה גם על סגנון הבנייה המקובל בישראל. "כבר מזמן לא בונים בתים בני שלוש קומות", היא אומרת. "ב-20 השנים האחרונות כמעט כל הבנייה למגורים היא בפורמט שמכונה 'מגדלים בפארק'. כלומר, מבנים בני עשר קומות או יותר ובהם דירות 3-5 חדרים. המגוון קטן, יש הרבה שטחים פתוחים והתכנון מוטה רכב פרטי. מספרים לנו שזו הדרך הנכונה לחיות, אבל איכות הבנייה בצורה הזו נמוכה מאוד והיא מספקת סביבה ירודה. זו סביבה פרברית שבה כדי להגיע לכל דבר אחר חוץ

מהמתנ"ס או חנות המכולת, צריך להיכנס למכונית ולנסוע, לפעמים די רחוק. התוצאה היא לא רק פקקי תנועה, אלא גם נגישות נמוכה מאוד להזדמנויות תעסוקה, לתרבות וכדומה. אלה בנייני רכבת שבמקום לשכב, הם עומדים, ואני צופה גם שאחת הבעיות הגדולות שלנו בעשורים הקרובים תהיה התחזוקה שלהם. המבנים האלה יזדקנו מאוד לא יפה."

איך צריכה להיראות בנייה בריאה יותר?

"בתים של חמש עד שמונה קומות, ולא יותר מעשר, עם רחובות שחלק מהם מסחריים וחלק מהם רחובות מגורים. הרחובות המסחריים יכללו שירותים, מסחר וגם תעסוקה, ובתוך הרקמה העירונית הכל נכנס – מרפאות, אוניברסיטאות, בתי ספר וכל מה שצריך במרחב – הכל ביחד בתוך רשת מעודכנת."